

⁶⁰ ЦДІАК України. – Ф. 2052, оп. 1, спр. 330, арк. 1; спр. 1397, арк. 1; спр. 1284, арк. 1.

⁶¹ Каманін Ів. Українські богатирі козацької доби // ЗНТ у Києві. – 1913. – Кн. 11. – С. 57.

⁶² Там само. – С. 62–67.

⁶³ Григор'єв-Наш. Історія України в народних думах та піснях. – К., 1918. – С. 3.

⁶⁴ Там само. – С. 26.

⁶⁵ Колесса Ф. Українські народні думи... – С. 7.

⁶⁶ Там само. – С. 10.

⁶⁷ ЦДІАЛ України. – Ф.3с/309, оп. 1, спр. 1449, арк. 6.

⁶⁸ Там само, арк. 1.

⁶⁹ ІР НБУВ. – Ф. X, спр. 15101, арк. 1.

⁷⁰ ЦДІАК України. – 1235, оп. 1, спр. 1021, арк. 12.

⁷¹ Грушевська К. Дума про пригоду на морі

Поповича. Причинок до дослідження звичаїв, зв'язаних з подорожуванням // Первісне громадянство. – 1926. – Вип. 1/2. – С. 1–35.

⁷² Грушевська К. На бічних стежках кобзарського епосу («Дума про Чабана» – причинок до питання про пародії на кобзарські думи) // Первісне громадянство. – 1929. – Вип. 2. – С. 13.

⁷³ Колесса Ф. Катерина Грушевська, «Українські народні думи» (Рецензія). – Л., 1932.

⁷⁴ Мишанич С. Принципи наукового видання повного зібрання українських народних дум // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 5. – С. 43, 44.

⁷⁵ Грушевська К. Українські народні думи. – К.; Х. 1931. – Т. 2. – С. XIV.

СІМ'Я ТА ШЛЮБ У МІСТАХ БІЛОРУСІ: ДИНАМІКА СУЧАСНИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ

Ірина Калачова

Інститут сім'ї та шлюбу в Республіці Білорусь — об'єкт підвищеної уваги з боку держави, громадськості й науки. У свідомості формується новий погляд на роль родини в житті людини, статус сім'янина, багатодітну сім'ю як модель майбутнього. 2006 рік у Республіці Білорусь було оголошено роком Матері, 2007 — роком Дитини, а 2008 — роком Здоров'я.

Усе це свідчить про актуальність проблеми в суспільстві. Необхідно провести системний науковий аналіз проблем розвитку сім'ї та шлюбу в сучасних умовах, вивчення змін в етнокультурних процесах. Сучасні родини білорусів проживають переважно в місті і є вагомою складовою міського населення республіки (69,8 %). Цей чинник є визначальним для характеристики способу життя сім'ї, її устрою та ціннісних орієнтирів.

Усього в республіці зареєстровано 1 806 767 родин білорусів і представників інших національностей, серед них шлюбів білорусів (представників корінного етносу) — 1 240 741, що складає 68,7 % всього «сімейного» населення. Усього (згідно перепису 1999 року) білоруси складають 81,2 %, росіяни — 11,4 %, поляки — 3,9 %, українці — 2,4 %, євреї — 0,3 %,

представники інших національностей — 0,8 % [4, 6–10]. Сучасна родина білорусів кардинально відрізняється від традиційної. Вона є нуклеарною (малою), як правило, складається з батьків та їхніх неодружених дітей, які мають досить високий рівень освіти, з різноманітними захопленнями і традиціями.

Сім'я та шлюб — найважливіші соціально-культурні одиниці, які функціонують відповідно до змін, що відбуваються у всіх сферах життя людини, у першу чергу — в особистій та суспільній. Основним документом, що регулює сімейно-шлюбні стосунки, є «Кодекс про сім'ю і шлюб у Республіці Білорусь» (2000–2006), в якому закріплені основні принципи створення родини, зазначені права і обов'язки подружжя стосовно один одного, батьків, виховання дітей.

Вивчення проблем сім'ї та шлюбу в сучасній білоруській етнології пов'язане з такими відомими вченими, як: В. Бондарчик, М. Пилипенко, Т. Кухаренко, Е. Соболенко, Л. Ракава, Т. Новгородський, Н. Луйгас, І. Калачова та ін. У їхніх роботах висвітлено найважливіші аспекти розвитку сім'ї та шлюбу в традиційній культурі і на сучасному етапі, а також питан-

ня порівняльного аналізу сімейно-побутових традицій білоруської й української родин. Вивчаючи історіографію такої проблеми у другій половині ХХ — початку ХХІ ст., зроблено порівняльний аналіз розвитку білоруської і європейської сімей, зокрема й української. Було визначено спільні для європейських родин проблеми: міграція із сіл до міста, зменшення кількості дітей, збільшення розлучень, втрата зв'язків між поколіннями, послаблення родинних стосунків, переоцінка цінностей національної культури тощо.

У сучасній гуманітарній літературі даються такі визначення сім'ї та шлюбу. Сім'я — це соціальний інститут, об'єднання людей у шлюбі, які пов'язані між собою моральною й матеріальною спільністю та підтримкою, веденням спільного господарства, правами і обов'язками, взаємною відповідальністю. Шлюб — це історично змінна соціальна форма відносин між чоловіком і жінкою, яка встановлює їхні подружні, родинні права й обов'язки з метою створення сім'ї, народження і виховання дітей [1, 270, 271].

Дані визначення є підставою для аналізу змін в інституті сім'ї і шлюбу, але насамперед нас цікавить етнокультурний аспект змін, який лежить в основі таких процесів, як стабільність в розвитку білоруського етносу, етнічна ідентичність, спадкоємність родинних традицій.

У 2007 році нами було проведено етносоціологічне дослідження міських сімей білорусів, у рамках якого було виявлено деякі зміни в етнокультурних процесах. У дослідженні взяли участь 800 сімей, що проживають в Мінську (23,9 %); в обласних містах: Гомелі, Могильові, Гродно, Вітебську, Бресті (26 %); у середніх містах: Барановичі, Полоцьке, Мозирі, Ліді, Солігорську, Молодечно, Бобруйську (23,8 %); у малих містах: Іванові, Кам'янці, Жабинці, Докшицях, Толочині, Вітці, Хойниках, Буді-Кошелеві, Великій Берестовиці, Скиделі, Березино, Слуцьку, Жодино, Червені, Клецьку, Мстиславлі, Черикові (26,4 %). Із них — 76,6 % одружених/заміжніх респондентів, 9,6 % — розлучених, 5,8 % незаміж-

ніх/неодружених, 4 % — незареєстрованих у шлюбі, 4 % — овдовілі. Опитані респонденти мають стаж подружнього життя: до 5 років — 30,8 %; від 6 до 10 років — 19,8 %; 11—15 років — 10,7 %; 16—20 років — 9,9 %; 21—25 років — 11,75 %; 26—30 років — 8,9 %; більше 30 років — 8,2 % опитаних, серед яких 68,3 % жінок і 31,7 % чоловіків. У етносоціологічному дослідженні було поєднано розробку вибірки, введення необхідних параметрів, математичну обробку результатів [5, 1150—1160].

Про те, наскільки етичним є середовище в родині, значною мірою свідчать мотиви вступу до шлюбу. Більшість респондентів вважає, що подружнє життя неможливе без любові (86,6 %). Інші відзначили, що на рішення одружитися вплинули традиції білоруської культури, найважливішою цінністю яких є сім'я (18,7 %); бажання узаконити інтимні стосунки (14,1 %); прагнення бути незалежними від батьків, самостійними (12,3 %); втеча від самотності, загубленості в цьому світі, бажання здобути надійний тил (9,9 %); незапланована вагітність або інші обставини (8 %).

Залежно від стажу подружнього життя думки респондентів розподілилися таким чином:

до 10 років — провідними мотивами одруження є любов, сексуальний потяг, прихильність майбутнього подружжя один до одного і традиції культури білорусів;

від 11 до 15 років — любов, прагнення до незалежності від батьків і традиції білоруської культури;

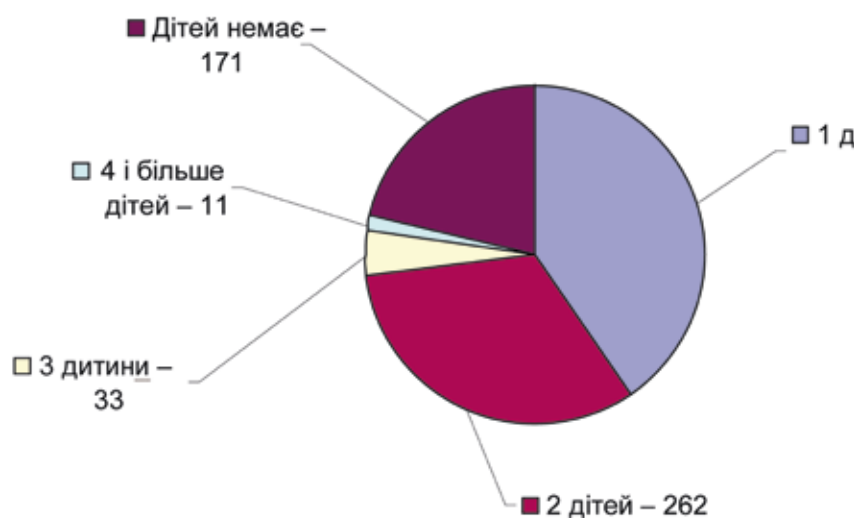
від 16 до 20 років — любов, традиції білоруської культури і бажання стати незалежними від батьків;

від 21 року і більше — любов, традиції білоруської культури і страх самотності.

Аналіз мотивації вступу до шлюбу показує, що родинні цінності є досить важливими у житті білорусів, особливу роль виконують почуття любові, прихильність і пошана до майбутніх обранців. Молоді люди керуються духовно-етичними традиціями білоруського народу та досвідом батьків, що є важливою умовою стабільності майбутнього шлюбу.

На практиці виявляється, що така мотивація піддається деформації і багато сімей розлучаються в перші роки подружнього життя. Згідно з даними Міністерства статистики та аналізу, у Білорусі з'явилася тенденція до збільшення кількості шлюбів: у 2007 році їх було зареєстровано 90,4 тис. (це 9,3 шлюбів на 1 000 чоловік; для порівняння в 2006 р. — 8,1 шлюбів на 1 000 чоловік). Проте в 2007 році підвищився й рівень розлучень. Було зареєстровано 36,1 тис. розлучень, що на 4,3 тис. більше, ніж у 2006 р. [4, 6–10].

Мотивації вступу до шлюбу і народження дітей взаємопов'язані. Почуття любові між молодятами — запорука повноцінної сім'ї, в якій зростатимуть діти. Вони вважають порізному: «Поки немає житла — народжувати дітей зарано», «Ми ще дуже молоді», «У нас не достатньо грошей для того, щоб заводити дитину», «Ми не зможемо дати гідне майбутнє своїм дітям» і т. д. У цих висловах відображені типові погляди молоді на проблему.

Діаграма 1. Кількість дітей у родині.

Дані нашого дослідження свідчать, що переважна більшість опитаних сімей має тільки одну дитину — 40,4 %, а двох — 32,4 %, трьох — 4,1 %, чотирьох і більше — 1,4 % (див. діаграму 1). Попри це, 60,4 % респондентів хотіли б мати двох дітей, 13,3 % — хотіли б мати трьох дітей, 18,6 % — одну дитину, чотирьох і більше — 3,8 % опитаних сімей.

Сімей, які хотіли б мати двох дітей, виявилось удвічі більше, а тих, що хотіли б мати трьох, у чотири рази більше, ніж є сьогодні.

Причини низької народжуваності в сім'ях:

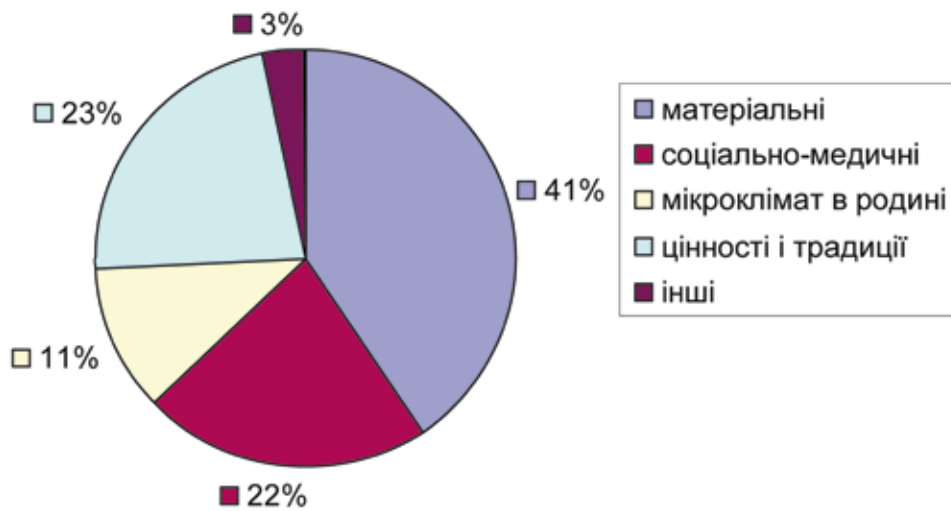
- фінансові труднощі — 35,6 %;
- відсутність нормальних житлових умов — 30,6 %;
- небажання мати більше дітей — 24,2 %;
- вік — 13,8 %;
- проблеми зі здоров'ям — 13,5 %;
- страх перед майбутнім, невпевненість — 12,6 %;
- відсутність офіційної реєстрації шлюбу — 8,6 %;
- перевантаження на роботі — 8,5 %;
- не дуже хороші подружні стосунки — 6,0 %;
- інші причини — 5,3 %;
- інший сенс життя — 2,8 %;
- немає відповіді — 2,1 %;
- походження з багатодітної сім'ї — 1,2 %;

труднощі і суперечності через культурні відмінності — 0,5 % (див. діаграму 2).

Причини, названі респондентами, було об'єднано в групи:

- 1) соціально-економічні та матеріальні (матеріальні);
- 2) соціальні та медичні (соціально-медичні);
- 3) мікроклімат сім'ї та культура сімейних стосунків (мікроклімат сім'ї);
- 4) ціннісно-цільові установки та культурні традиції (цінності і традиції).

З'ясувалося, що найістотнішими причинами, які перешкоджають народженню дітей, є матеріальні, ціннісні, соціально-медичні та психологічні (мікроклімат сім'ї). При вивченні мотивів вступу до шлюбу, матеріальні цінності було віднесено на другий план, незважаючи на відсутність житла і низький рівень прибутків.

Діаграма 2. Причини небажання мати більше дітей

Проте можливість народження дитини молоді білоруські сім'ї все ж таки пов'язують з розв'язанням матеріально-фінансових питань. Не менш важливими є причини, пов'язані з нерозвиненими ціннісно-цільовими установками на народження дітей. У даному аспекті простежується несформованість потреби молодят у родині, де живуть декілька дітей (2–4 дитини). Наведемо думки молодих людей про те, якою буде їхня сім'я через п'ять років. У розмові взяли участь 25 студентів першого, другого і третього курсів із різних ВНЗ республіки. Марія І., 20 років: «У мене буде не більше однієї дитини»; Ігор П., 21 рік: «Я думаю, у мене буде одна дитина»; Віктор А., 21 рік: «П'ять років — це зовсім невеликий термін для подружнього життя, думаю, у мене ще зовсім не буде дітей»; Іра П., 19 років: «Через 5–7 років у мене буде двоє дітей»; Володимир Б., 23 роки: «Я хотів би мати троє дітей»; Світлана Р., 22 роки: «Я не прагну мати дітей до 30 років, хотілося б просто пожити для себе» і т. д.

Більшість опитаних студентів вважає, що наявність однієї дитини в родині через п'ять років — це цілком нормальна життєва практика. Багато з них збираються одружуватися після того, як «отримають диплом про вищу освіту», «знайдуть добре оплачувану роботу», «будуть

готові до подружнього життя», «досягнуть чогось істотного», «стануть незалежними від батьків», «спочатку влаштуються в житті».

Згодом завдання студентам ускладнили і запропонували замислитися над тим, яким буде їхнє подружнє життя через десять років. Переважно всі хотіли б мати од-

ного або двоє дітей. Проявляються тривожні тенденції — невміння (або небажання) планувати своє життя, зволікання з моментом народження дитини, подружнє життя без дітей.

Весільна церемонія містить не лише ритуали, підказані молодятами, але й елементи традиційного білоруського обряду. Які форми урочистостей найбільш популярні серед молодят? Респонденти зазначали, яким чином у них відбувалося укладання шлюбу:

урочиста реєстрація шлюбу (у РАГСі) — 72,9 %;

звичайна реєстрація шлюбу (у Будинках культури, клубах, бібліотеках, музеях) — 22,3 %;

вінчання в храмі — 14,7 %;

шлюб не реєстрували — 4,1 %.

Весільна церемонія відрізняється в різних містах республіки, що стає очевидним з таких даних:

у Мінську — урочисту реєстрацію шлюбу відзначали 75,8 % респондентів, звичайну реєстрацію — 19,7 %, вінчалися в храмі — 13,5 %, не реєстрували шлюб — 3,9 % опитаних;

в обласних містах — 81,2 %, 15,8 %, 15,3 %, 3 %;

у середніх містах — 70,8 %, 21,9 %, 8,4 %, 7,3 %;

у малих містах — 63,8 %, 31,6 %, 20,9 %, 2,6 % відповідно.

Дослідження свідчать, що найпоширенішою формою є урочиста реєстрація шлюбу з використанням елементів обрядової культури білорусів. Для багатьох молодих сімей початок їхнього подружнього життя пов'язаний ще з одним обрядом — вінчанням у храмі, яке слід вважати продовженням традиції, заснованої на повазі до цінностей православної культури.

Частина опитаних респондентів взагалі не реєстрували шлюб. Найбільше це явище поширене в середніх містах республіки. Молоді люди «перевіряють» свої почуття в так званому «громадянському шлюбі». Аналіз сотень думок студентів і фахівців з ідеологічної, соціальної, виховної роботи з молоддю свідчить про дві позиції в цьому питанні: одні допускають подібні шлюби, інші ні. Автором неодноразово проводилися дебати стосовно цієї проблеми. Аналіз подібних дискусій дозволяє дійти висновку про необхідність цілеспрямованої роботи з молоддю з підготовки їх до подружнього життя, формування відповідального ставлення до подружніх ролей і бажання дотримуватися традицій. Як свідчить опитування пар, що живуть у «громадянському шлюбі», незареєстровані дошлюбні стосунки не сприяють зміцненню сім'ї.

Новою формою, що регулює родинні взаємини, є шлюбний договір (контракт), який діє на території республіки більше 5 років. Це угода осіб, що укладають шлюб, або угода подружжя, що визначає майнові права і обов'язки у шлюбі й (або) у разі його розірвання. Досі питання про вагомість шлюбного до-

говору в житті сім'ї залишається дискусійним. Згідно з нашим дослідженням, переважна більшість опитаних не уклала шлюбний договір (див. діаграму 3). Про таку форму правового захисту знають 84,5 % респондентів, інші не знайомі з цим документом.

На питання «Що дає укладення шлюбного договору, яка його роль у житті родини?» було отримано такі відповіді: 50,5 % опитаних вважають, що шлюбний договір захищає майно майбутнього подружжя; 27,6 % зазначають, що шлюбний договір сприяє формуванню рівноправних (відповідальних) стосунків між подружжям; 19 % важко відповісти на питання; 6,4 % вважають, що шлюбний договір не впливає на відносини подружжя; 6,1 % — шлюбний договір сприяє зміцненню шлюбу. Як бачимо, велика частина опитаних респондентів вважає, що шлюбний договір захищає майно майбутнього подружжя, майже третина опитаних вказує на етично-ціннісне значення документа.

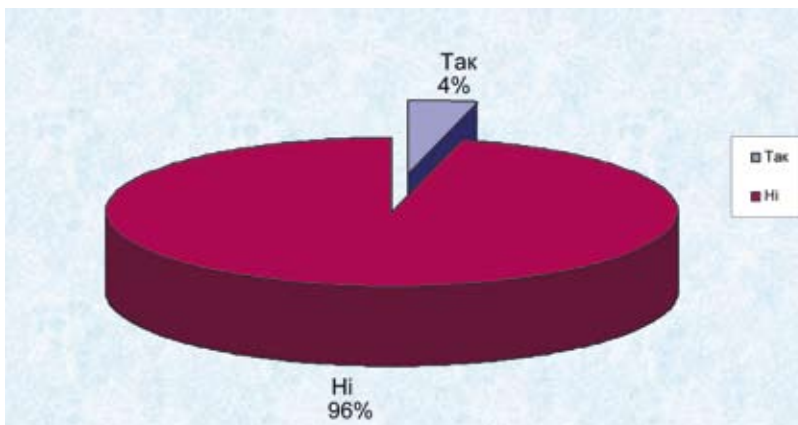
Неодружені респонденти в усній бесіді зазначали, що укладення шлюбного договору:

«додає упевненість подружжю у майбутньому, впевненість один в одному» (Олена Т., 19 років);

«не повинне впливати на відносини чоловіка і дружини» (Вікторія М., 18 років);

«зміцнює відповідальність молодих чоловіка і дружини один перед одним» (Дмитро Л., 20 років);

«буде неодмінним атрибутом мого сімейного життя» (Олександра З., 20 років).

Діаграма 3. Укладення шлюбного контракту

Рівень освіти також впливає на ставлення до шлюбного контракту: за низького — як до засобу матеріального регулювання сімейних відносин; за високого — як до засобу етично-правової стійкості сім'ї.

Таким чином, результати етносоціологічного дослідження показали, що динаміка змін, що відбуваються в сімейно-шлюбних відносинах сучасних

білорусів, позитивна, спостерігається поєднання традиційних форм функціонування сім'ї та шлюбу й інновацій, які привносять нові умови в життя сімей.

Аналіз мотивації одруження свідчить: етичні цінності сім'ї є стійкими і вагомими для білорусів; що молоді люди керуються традиціями, які існують у сімейних стосунках їхніх батьків, проте в перші роки подружнього життя нерозвинене почуття відповідальності; матеріальні труднощі, відсутність свого житла «заважають» народженню дітей.

Найприйнятнішою формою укладання шлюбу є урочиста реєстрація з використанням

1. Василькова Ю. В., Василькова Т. А. Социальная педагогика: Курс лекций: Учебн. пособие для студ. педаг. вузов и колледжей. – М., 1999.

2. Гісторыяграфія праблемы сям'і бела-русаў у кантэксце еўрапейскіх культурных традыцый у др. пал. XX – пач. XXI стст. // Питанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / Інстытут мастацтвазнаўства, этналогіі і фальклору імя К. Крапівы НАН Беларусі; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск, 2008. – Вып. 4.

елементів традиційної обрядової культури білорусів. Для багатьох початок подружнього життя пов'язаний з вінчанням у храмі, що свідчить про продовження традиції, заснованої на пошані до цінностей православної культури. Негативним явищем сучасного етапу життя білорусів є поширення незареєстрованих шлюбів.

Оновлення шлюбно-сімейних відносин за допомогою уведення шлюбного договору — важливий чинник формування правової свідомості молодят, зміцнення шлюбу як соціального інституту.

3. Калачова І. І. Культурна-вихаваўчыя традыцыі ўкраінскага народа // Калачова І. І. Народныя традыцыі і звычаі выхавання: этнапед. спадчына народаў Беларусі. – Мінск, 1999.

4. Республика в цифрах и фактах. Краткий статистический справочник. – Минск, 2008.

5. Семья белорусов в городе: образ жизни и традиции: материалы и анализ этносоциол. опроса семей белорусов, 2007 г. // Архив института искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы НАН Беларуси, ф. 6, оп. 14, д. 141.